

Riport, visszaemlékezés, ismertetés

Beszélgetés KÁROLY SÁNDORral 70. születésnapján

– Megkérem a *Professzor Urat*, meséljen pályájáról, életútjáról a fontosabb életrajzi adatok megemlékezésével!

– Az első világháború után születtem Budapesten, 1920. augusztus 11-én. Tanulmányaimmal bizonyos kerülőutat tettem: tanítóképzőbe, tanárképző főiskolára, majd egyetemre jártam; ezt 1944-ben fejeztem be. A nyelvészeknek ahhoz a fajtájához tartozom, amelyet úgy szoktak jellemezni, hogy „szökött irodalmár”. Ezen azt értik, hogy érdeklődése és tevékenysége kezdetben az irodalomtudomány területén jelentkezett, s csak később kötött ki a nyelvészetnél. Ez a korábbi érdeklődés nálam Sík Sándor személyéhez kapcsolódott. Sík Sándor volt az eszményem; dolgoztam is az ő szemináriumain. Illyés Gyuláról tartottam előadást; ehhez megkaptam magának Illyésnek a kéziratos életrajzát – amit máig is őrzök – abból az időből, amikor ő még egy banknál dolgozott. Sík Sándor olyan ember volt, aki a tudományos munkáját áhítattal végezte, és a művészethez éppen olyan sok szál fűzte, mint a tudományhoz. Az előadásai mindig nagy közönség előtt folytak, a szegedi „intelligenciának” egy jó része jelen volt az ő óráin. Az Auditorium Maximumot majdnem mindig megtöltötték a hallgatók. Maga ez a terem is nagy megbecsülésnek örvendett, nem úgy, mint ma.

– Milyen volt az egyetem légköre, az akkori diákélet?

– Voltak különféle klubok, egyesületek, és maga Sík Sándor egy színjátszó társulatot is vezetett. A diákoknak a munkáját egy nagyobb fokú szabadság jellemezte, de az előadók munkáját is. Többségük határozott, önálló személyiség volt, s ez megnyilvánult az előadásokban is. Az anyagnak bizonyos részét adta csak elő a tanár – azt, amellyel behatóbban foglalkozott –, és évről évre változott a tematika.

Tanulmányaim befejezése után körülbelül egy évig nem a pályámon helyezkedtem el; negyvenöt öszen kaptam státuszt a fővárosban. A közéleti pályámon tulajdonképpen az indított el, hogy írtam egy cikket a Köznevelés számára 1950-ben, amelyben olyan gondolatokat vettem fel, melyek a magyar nyelv tanításának megújítását célozták, s bizonyos hagyományok felelevenítése is szóba került. E cikk kapcsán hívtak be a Közoktatásiügyi Minisztériumba – akkor így hívták –, és ott másfél évig dolgoztam a középiskolák tanterveinek elkészítésében; de láttam, hogy itt nekem nem tudnak olyan munkát adni, amely lekötne az érdeklődésemet, és ezért jelentkeztem aspirantúrára. Ez volt az első alkalom, hogy ösztöndíjasokat vettek föl. Velem együtt egy szlavista is volt, Décsy Gyula, ő később Németországba, majd Amerikába került. Pais Dezsőt választottam vezetőül. Hozzá 1951 telén kerültem, és a kruszkobeli nyelvészek társaságában alakult ki tulajdonképpen az a nyelvészeti-központú gondolkodásom, ami később is irányadó volt számomra.

– Kik tartoztak a *Kruszok nyelvészei* közé?

– Elsősorban talán a DNyT nyelvészei tartoztak ide, mely rövidítés „Destruktív Nyelvészek Társasága” néven foglalta egybe azokat a nyelvészeket, akik korábban szemben álltak egy még előbbi generációval. A kör tagjai voltak: Pais, Bárczi, Knieszsa, Tamás Lajos, Ligeti Lajos. Ez a társaság hetenként összeült, és elbeszélgetett egy pohár bor mellett. Ennek a körnek nagy nevelő hatása volt, mert természetesen nyelvészetről is nagyon sokszor szó esett. Tehát Décsy Gyulával mi voltunk az első olyan magyar nyelvészek, akik

aspiránsként befejeztük ezt a kurzust, s kandidátusi címet is szereztünk. Én úgy fogtam fel ezt az elfoglaltságot, hogy ezen nagyon sok múlik: az első ösztöndíjasok munkája lendületet adhat a nyelvész munkának. És valóban: ez a munkám úgy sikerült, hogy mindenkinek az elismerését kiérdemeltem vele (Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában, 1956.).

Ezután a Nyelvtudományi Intézetbe helyeztek el, s ez nagy elkeseredésemre történt, mert nagyon megszoktam Pais Dezső társaságát az egyetemen, az ELTÉ-n. Életemből majdnem 25 évet a Nyelvtudományi Intézetben töltöttem. Az Intézetben az akadémiai nyelvtan egyik munkatársa lettem. Ez a munkám is elég eredményesnek mondható; három fejezetet írtam, s mindegyikben sikerült valami újszerű dolgot is az bemutatnom egyes témákkal kapcsolatban. Az akadémiai nyelvtan munkálataiba való bekapcsolódás kifejlesztette a kritikai érzékemet azzal a vizsgálati módszerrel szemben, melyet e munkát vezetője képviselt, és a strukturalista nyelvtanírás módszerei felé vitték az érdeklődésemet. A régi hagyomány alapján, de már a nyelv rendszerének a központi problémája foglalkoztatott (Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban. 1958.). Amikor befejeződött ez a munkám, megbíztak Laziczus Gyula nyelvtörténeti adattárának a kezelésével, és e munka kiadványban való összegzésével. Az adattár munkálataiból nőtt ki a Bécsi Kódex nyelvtana című munkám (1965.), amelynek a bevezetésében a szófajokat disztribúciós módszer szerint elemeztem, a Bécsi Kódex korának szinkrón állapotát véve kiindulópontnak. Még a könyv megjelenése előtt egy nyolc hónapos ösztöndíjat kaptam a Szovjetunióba, ahol közelebbi ismeretségbe kerültem a szovjet strukturalista és generativista nyelvészekkel (Reformatszkij, Apreszján, Zaliznyák, Saumjan, Melcsuk), de hagyományosabb nyelvészekkel (Vinogradov, Budagov) is. A strukturalizmushoz kapcsolódik az Általános Nyelvészeti Tanulmányok első kötetébe írt Tesniere-ismertetésem is.

A Szovjetunióból való hazatérésem után megbízást kaptam a Nyelvtudományi Intézetben a strukturális osztály vezetésére, amely munka elég hamar egy generatív nyelvtan elkészítésére összpontosult. A generatív nyelvtannak a Chomsky-féle változatán kívül a Szovjetunióban még két másik modellel ismerkedtem meg. Ez a több oldalról való rálátás felfogásomat a generatív nyelvtanról alapvetően befolyásolta. Másrészt a generatív nyelvtannak a gyakorlat (nyelvoktatás, nyelvművelés) szempontjából való jelentőségét hamarosan felismertem, és ezért vállaltam. Ugyancsak hamar tisztázódott számomra, hogy a generatív nyelvtan milyen szoros összefüggést mutat a nyelv produktivitási szabályaival. [A generatív nyelvtan kapcsolata a produktivitás és a szinonimika vizsgálatával (Egy produktivitás-nyelvtan gondolata): MNy. LXVII. évfolyam 1971. 270-280. – A nyelvi produktivitás jelentősége: Néprajz és nyelvtudomány, Szeged, 1977-1978. 5-22.]

A hatvanas évek közepe táján, folytatva a Szovjetunióban végzett jelentéstani kutatásaimat, hozzáfogtam a jelentés tan összegezéséhez. (Általános és magyar jelentés tan, 1970.) Ezzel a munkával párhuzamosan foglalkoztam a kommunikáció elmélettel is, nemcsak leíró szempontból, de történeti aspektusból is, így jelentéstani felfogásomban a központi gondolat a kommunikáció folyamatával, a nyelv-beszéd kettősségével összefüggésben való jelentés vizsgálat lett. Jelentéstani kutatásaimnak gyakorlati alkalmazásban megvalósuló területeként foghatom fel a Berrár Jolánnal együtt készített Régi Magyar Glosszárium (1984.) című munkát. Azt a jelentéselméletet, amelyet újabban a beszéd tett-, beszédaktus-elmélet képvisel, természetesen összefoglaló munkámban még nem alkalmaztam, de újabban már jelentős kommunikációs vizsgálatnak tartom (Mondat és megnyilatkozás. Szeged, 1980-81. Nyelvészeti Dolgozatok 181.).

A hetvenes évek vége felé a kaposvári szövegtani konferencián (A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. 1978.) a szövegtan, a jelentés tan és a stilisztika kérdéseivel foglalkoztam, majd egy dolgozatomban szöveggel kapcsolatos erkölcsi neveléssel (Szövegtan és erkölcsi nevelés. 1987.), s a készülő történeti grammatikának is én írtam a szövegtani részét, grammatikában első ízben szövegtani fejezetet.

Szerencsémre pályafutásom vége felé ismét egyetemi keretek között dolgozhattam, a JATÉ-n, ahol ugyanúgy a szabadság levegője vett körül, mint pályám elején.

– A Professzor Úrnak pályája során milyen képe alakult ki a nyelvészről? Milyennek kell lennie egy nyelvésznek?

– A nyelvész-foglalkozás lényegének a meghatározása egyrészt igen egyszerű, mert azt jelenti, hogy a nyelvészt a nyelv érdekli. De az ilyen megközelítés túlságosan általános. A nyelvészeti foglalkozások egymástól nemcsak a kutatási terület szempontjából különböznek lényegesen, hanem az érdeklődési kör, a kutatási hajlamok, képességek szerint is. Így érthető, hogy a nyelvészeket egységesen jellemezni nem lehet. Különbözik is: a tudomány fejlődését éppen a határtudományok oldaláról érhetik a legpozitívabb hatások. Ez azt jelenti, hogy nem éppen a specializálódás biztosítja legjobban a fejlődést. Tehát nem feltétlenül előny, ha egy nyelvész már kilométerekről feltűnik nyelvész specifikumaival. Nem jó, ha az egyes részterületek vizsgálata közben nem találunk kapcsolatot a nyelvészet egyetemes kérdéseivel; a részterületeknek olyan elvi problémáikhoz kell eljutni, amelyek a nyelvtudomány nagyobb összefüggéseiben is mondanak számunkra valamit. Ma még megvalósítható az – persze nem pusztán az egyetemi évek alatt –, hogy valakinek legyen egy áttekintése a nyelvészet minden lényeges ágáról; különösen a leíró és a történeti nyelvészet kettősségére gondolok itt, amelyeket korábban is, de különösen ma, hajlamosak egyesek mereven szembeállítani egymással. Azt a nézetet vallom, hogy teljes értékű képet a nyelvről csak az kaphat, aki mind a két területen rendelkezik bizonyos áttekintéssel.

– Mennyire tarja megbízhatónak a Professzor Úr a nyelvtudományt? „Lágy” vagy „kemény” tudomány-e a nyelvészet?

– Azt hiszem, a nyelvtudományt mindig is – de különösen a XIX. század óta – a természettudományokhoz való bizonyos fokú hasonlóság jellemezte a keménységben, tehát, hogy itt a tényektől nem szabad elrugaszkodni, másrészt pedig az érvelésben, a következtetésben és az elvszerű tárgyalásmódban mindig egy bizonyos fokú objektivitásra kell törekedni. Hogy saját tudományos tevékenységemben is a nyelvészet mellett kötöttem ki, annak az az oka, hogy az objektivitás feltételeit jobban láttam a nyelvészet területén biztosítva, mint az irodalomtudományban.

– Professzor Úr, ha visszatekint az elvégzett munkára, elégedett-e?

– Magammal annyira nem vagyok elégedett, hogy a Nyelvtudományi Intézet munkatársai számára írt pályarajzonak azt a címet adtam: *Az életmű – töredék*. Ennek a címnek kettős jelentése van: egyrészt jelentheti az én életművem, s ez töredék, de jelentheti általában az életművet: minden életmű szükségképpen töredék. S ez így egy szemléletmódot tükröz. Ha a tudósok munkásságát tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy senki sem tudta maradéktalanul megvalósítani, amit akart. A nyelvtudománnyal kapcsolatban egyébként is az a felfogásom, hogy nehéz olyan munkát találni, amely kielégíthetné az embernek az egyetemes áttekintésre való igényét.

– Befejezésül hadd kérdezzem meg: mit tanácsol a fiataloknak, azoknak, akik ma választják maguknak a nyelvészet tudományát?

– Általában csak annyit szeretnék nekik mondani, hogy olyan témával foglalkozzanak, amelyről úgy gondolják, segíthet bennünket az embernek, a gondolkodó, társadalmi embernek az alaposabb megismerésében – gondolok itt például a kommunikációelméletre vagy a pragmatikára. A nyelvet mindig a társadalom életével összefüggésben kell tanulmányoznunk. Talán ez a legfontosabb.

Károly Sándor gazdag munkásságából külön kiemeljük azokat az írásokat, melyek – lapunk alapeszményével összhangban – a nyelvészet és az irodalomtudomány szoros kapcsolatát, egymásrataltságát példázzák. Károly Sándor értekezés-prozaelemzései révén például több kortárs íróval, költővel is személyes jó barátságba került, így Bóka Lászlóval, Tandori Dezsővel. E dolgozatok, valamint verstani, versnyelvzettről írott tanulmányai arról tanúskodnak, hogy egy nyelvész is hozzájárulhat az irodalomtudomány ismerettárának gyarapításához.

sához, sokszor jelentős felismerésekkel (vö.: Közös ritmikai elemek Vajda János és Ady költészetében. Irodalomtörténet, 1961. IV. sz. 406–416).

S hogy valóban elhiggyük Károly Sándorról: „szökött irodalmár”, olvassunk el tőle egy szonettet és egy üdvözlő beszédet. (Ezúton köszönjük meg a két – tréfás hangot sem nélkülöző – írást. Szándékunk szerint néhány további írást is közlünk majd a professzor úrtól.)

Somlón, 1958-ban

Éjféli utáni csend. Kenéz szuszog.
A tisztes ősz fej lomhán elterül.
Előbb még táncolt rendületlenül,
S „Adjak egy jó tanácsot?” – így huhog.

Balázs is elpihent – ivott sokat –,
Somló dicső fia, ki elhozott
Minket e földre, hol leáldozott
A nap. De kedvünk nem, csak pislogat.

Kidőlt jó Szőke is már. Nem szaval.
Csak Péter tartja szóval Miska bácsit,
S én körmölök a lámpafény alatt.

Csodás, groteszk est. Most az égig lázít,
Majd elterít. Emléked megmarad,
És zöldes fényben, mint a bor, világít.

(Megjegyzés: Kenéz = Kniezsa István; Balázs = Balázs János; Szőke = Szőke István; Péter = Hajdú Péter; helyszín = Miska bácsi somlói pincéje)

Kenéz tanár úr üdvözlése születése napja alkalmából

„A magyar nyelv szláv jövevényszavai” című munkájában
biztosan szláv eredetűnek kimutatott szavakkal, minden más szó mellőzésével.

Drága barátunk, kenézünk: Kenéz!

Barátok, diákok udvarló karéja dajkálja ábrázatotat, tisztelőid rajként ricsajoznak potrohodnál, komornyikok, komornák tömjenező garmadája csizmádnál görbül.

V i t é z d o l g a i d r e n d j é t t á r á l j u k [1].

Dédcseh, dédszlovák beszéd sztopkamunkájában [2] gazt kucsuválsz [3], ganajt pucoválsz, sutaságot polcolgatsz. Mohos, penészes, rozsdás sztopkamunkákat parittyázol, hibákat, görbeségeket ritkíatsz. Pesti utcai sztopkamunka-palotában [4] ocsenás [5], sumák [6] diákokat pelenkázol, gatyázókat palolsz [7], kakaskodókat, svihákokat dorongolsz, trehányokat ösztökélsz, derék diákinasokat sztopkamunkásokká patkolsz.

Pókként dolgozol. Szapora sztopkamunkád mércéje vitéz csinálmányod: „Cseh, szlovák beszéddolgok garmadája”. Munkádban kupacba rostáltál, rendbe lapátoltál tiszta cseh, szlovák beszéddolgokat.

C s i n t a l a n d o l g a i d r e n d j é t t á r á l j u k.

Kruzsokban tanyáztán szlopálsz [8] vinkót, pivát [9], szamorodnit, viharosan dávorikolsz [10], izgágán kalapálod bordánkat, csépeled lapockánkat, miskárolod asztalszomszédodat, göresösen ribálod [11], boronálod göndör kalászaikat, mancsod sziklaként kalapácsolja ábrázatunkat, asztaloknál vitorlázgatván.

Vecsernyekor korcsmába, pincébe, peccrába [12] zárandokolsz, szalonnázol, kolbászozol, derék sztopkamunkásokkal vacsorázol, lakomázol, vacsorázván olajozod garatodat, driadálsz [13], nadrágot, szoknyát gázolsz, harámbasaként parancsolgatsz, tocsákkal [14] keresztelsz, zsolozsmázol. Pénztelenülvén „zaplaty” [15] dudálod derék sztopkamunkásoknak.

Korcsmából szabadulván utcán sétálgatsz, kacsárgatsz, szolgálodat csizmázod, esztergályozod, bazsarózsát kótyavetyélsz szoknyásoknak, bratyizol pandúrokkal, sután kormányozod potrohodat cölöptől cölöpig, póznától póznáig, sztrikogsz [16], klapacskáddal [17] boronálod sztopkamunkásaid ábrázatját, szoknyások mancsocskáját. Dédlemezt dúdolsz [18] ösztönözve sztopkamunkásaidat: „Gatyátlanulhatok!”

Olajosbricskába [19] lapátoltatol. Olajosbricska tanyához klopkál [20].

Hiba bugyálni [21]. Némuljon klapacskánk.

Beszéddolgok sztopkamunkásainak családja tisztel, csodál sztopkamunkáért, csintalan munkáért.

Gonosz csatákban acélozódttál, babonák szikráit tompítottad, gázoltál pletykák iszapos mocsarában, pondrók porondján sziklaként csorbitatlanul strázsáltál, kockázta kemencéd zsarátnokát, ugart gereblyéztél, sztopkamunka tiszta gabonáját kaszáldhatod.

Munkáért unokáink tisztelnek, csinálmányaid unokáinknak kamatoznak.

Karácsonyaid szaporodjanak, burjánozzanak!

[1] fecsegiük, pletykáljuk; [2] tollmunkájában, tudományos munkájában; [3] irtasz; [4] egyetem; [5] hitvány; [6] ostoba; [7] ütsz; [8] mohón iszol; [9] sört; [10] kurjongatsz; [11] téped; [12] pálinkafőzőbe; [13] táncolsz és énekelsz; [14] boroskancsó; [15] fizess; [16] fecskendezel; [17] száddal; [18] régi lemezt fűjsz; [19] autóba; [20] zörget; [21] időt trécselni.

II. Tóth Tibor